

Betül İpşirli Argıt,

Life after the Harem: Female Palace Slaves, Patronage and the Imperial Ottoman Court,

New York: Cambridge University Press, 2020; xv + 277 p.,
ISBN: 978-1-108-48836-5.

Kadının toplumdaki yeri, toplumsal cinsiyet meselesi ve Osmanlı dönemi kadınlarına dair akademik çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun prestij ve gücünün muhafazasında önemli bir rol oynayan Harem teşkilatı ve saraylı cariyeler hakkındaki literatür ise sınırlıdır. Mevcut çalışmalar ağırlıklı olarak hanedan mensubu kadınlar üzerine yoğunlaşmıştır; valide sultanlar ve padişah kadınları hariç tutulursa, köle kökenli saraylı kadınlar ile onların azat edildikten ve özellikle saray dışına çıktıktan (çırağ) sonraki yaşamlarını ele alan araştırmalar yok denecek kadar azdır.¹

Savaşlarda esir alınma, hediye edilme, satın alınma gibi çeşitli yollarla hareme giren kadınların izini arşiv kaynaklarından, büyük bir kısmı -hareme girmesi mümkün olmayan- erkekler tarafından kaleme alınmış anlatılardan ve ayrıca kişilerin sosyal ve ekonomik durumları hakkında önemli açılımlar sağlayan mahkeme kayıtlarından (şer'iyye sicilleri) takip edebilmek mümkündür. Ne var ki, bu

1 Saray cariyelerinin yaşamları üzerine Argıt'ın öncü çalışması dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca bir çalışma mevcuttur; Ayşenur Karademir, "İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Kethüda Canfeda Hatun Vakıfları" (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2017.

kaynakların büyük bir kısmı harem mensubu köle kadınların şahsi dünyaları ve duygusal deneyimleri hakkında suskundur.

Betül İpşirli Arğıt, 2017 yılında yayımlanan çalışmasının² genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâli olan *Life after the Harem*'de, 18. yüzyılın çeşitli dönemlerinde yaşamış 800 köle kökenli ve hanedan mensubu olmayan saraylı kadınların hayatlarının farklı aşamalarını sarayın patronaj (himâye) ilişkileri bağlamında inceliyor. Çalışmasında prosopografik araştırma yönteminden hareket eden İpşirli Arğıt, saraylı kadınların yaşamlarına evlilikleri, kurdukları ilişki ağları, akrabaları, çocukları, servet durumları ve çırağ edildikten sonra oturdukları mahalleler gibi birçok farklı başlık üzerinden ışık tutuyor.

Köle kökenli saraylı kadınların saltanat siyaseti, toplum ve saray kurumundaki yerinin ne olduğu sorusunun peşine düşen kitap, okurunu altı bölümlük bir yolculuğa davet eder. Kitap, çırağ edildikten sonra imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yaşamlarını sürdüren ve kendi ifadeleriyle, “padişaha kulluk ederek saçlarını ağartmış” iki yoksul kadının -esasinda çalışmanın temel argümanını da ortaya koyan- mektuplarıyla başlar. Osmanlı sarayının, çeşitli kesimlerden insanlar için hacet kapısı olarak görüldüğü bilinen bir husustur. Bu nedenle Fatma ve Sungur hatunların saraya gönderdiği mektuplar, günümüze kadar ulaşan benzer yüzlercesi göz önünde bulundurulduğunda oldukça sıradan görünebilir. Ancak ömürlerinin son demlerini kimseye muhtaç olmadan geçirmek isteyen saraylı kadınların mektupları, yaygın kanaatin aksine, taraflar (hâmî ve himâye edilen) arasındaki karşılıklı sorumluluk ve menfaat ilişkisi gereği sarayla olan irtibatın çırağ edildikten sonra da devam ettiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Fakat bundan daha önemlisi, bir zamanlar harem kölesi olan bu iki kadının saraydan beklentileri ile aynı yüzyılda Nueva Granada Naipliği'nde yaşayan Pioquinto Contreras isimli kölenin ihtiyarlık sebebiyle daha rahat çalışma şartlarına ve dinlenme hakkına kavuşmak için verdiği mücadele, onların “insan olarak kimliklerinin köleleştirmenin dayattığı sınırların çok daha ötesine uzandığını”³ göstermektedir.

Kitabın giriş kısmında (1-37) eserinin çatısını tanıtan yazar, İslam geleneğinde kölelik, harem ve cariyeliğin yanı sıra hane mensubiyeti ve himâye ilişkilerinin Osmanlı siyasi mekanizmasının işleyişindeki stratejik önemine değinir. Efendi ile

2 Betül İpşirli Arğıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017).

3 Ehud R. Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına: İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 24.

köle arasında oluşan karşılıklı ilişki ağı, zamanla iki tarafı da bu ilişkideki menfaatini arttırarak zararını azaltmaya çalıştığı karmaşık bir oyuna dâhil eder.⁴ Elbette bu ilişkinin “yapı taşı” sadakattir. Hâminin sağladığı maddi ve manevi imkanlar karşılığında, aileleri ve akrabalarıyla irtibatı kopmuş olan kölelerden saraya sadakatle hizmet etmeleri beklenirdi. Üstelik bu hizmet saray dışına çıktıktan sonra da farklı bir boyut kazanarak devam ederdi. Saraylı kadınların evlilik yoluyla kurdukları ilişki ağları ve çırağ edildikten sonra toplumla olan münasebetleri, siyasi mekanizmanın işleyişi ve sarayın temsili noktasında önemli bir işleve sahipti.

Aynı satırlarda, erken dönemlerden itibaren batının ilgisini ziyadesiyle çeken hareme ilişkin oryantalist tasvirleri ele alarak “gerçek, söylenti ve fantezi karışımı unsurlar içeren” anlatıları eleştiri süzgecinden geçirir. Harem, batılı yazarlar tarafından kaleme alınmış eserlerin büyük bir kısmında erkekler için adeta “cinsellik cenneti” ve kadınlar için “boyun eğdirilerek ezildikleri bir hapishane” olarak tasvir edilir. Batı için harem, despotik yönetimin bir parçasıdır ve özellikle Aydınlanma döneminden sonra Doğu’ya dair olumsuz algı güçlenir. “Heyecan verici harem entrikalarını ve cariyelerle yapılan kaçamakları” okumanın cazibesi ve kitap ticaretinde yaşanan artış gibi gelişmelerin de etkisiyle yanlış temsilleri temel alan oryantalist yayınlar zaman içerisinde çoğalır ve yaygın görüş haline gelerek günümüze değin ulaşır.

İpşirli Argıt, “The Imperial Harem and Its Residents” başlıklı ilk bölümde (s.38-77) Harem’in teşkilat yapısı, çeşitli dönemlerde haremde bulunan cariye sayısı, cariyelerin hangi yollarla hareme girdikleri, görevleri ve rütbelerini arşiv kaynaklarına dayanarak inceler. Haremin en geniş grubunu teşkil eden cariyeler, hanedan mensuplarının yanı sıra saraydaki diğer bazı görevlilerin de hizmetinde bulunur ve aldıkları ücretler haremdeki pozisyonlarına göre değişirdi. Örneğin, haremin amiri sayılan kethüda/kâhya kadınlara bazı dönemlerde padişah kadınları ve çocuklarından daha yüksek ücret tahsis edildiği görülür. Kalabalık maiyetleri, eşyaları, aldıkları hediyeler gibi pek çok unsur, bu pozisyondaki harem mensubu kadın kölelerin ayrıcalıklı yerini ve haremdeki hiyerarşik yapıyı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aynı satırlarda hareme yeni giren cariyelerin aldıkları eğitime kısaca değinen yazar, cariyelere verilen isimler üzerinden onların aile ve akrabalık ilişkilerini değerlendirir. Tereke kayıtları, az sayıda cariyenin sarayla bağlantılı kişilerle akraba olduğunu gösterir; cariyelerin büyük bir kısmının “binti Abdullah” olarak kaydedilmesi ise aileleri ile olan irtibatlarının koptuğunu ortaya

4 Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına*, s. 7.

koyar. Hakkında pek az bilgi sahibi olduğumuz meselelerden biri de harem mensuplarının kendi aralarındaki ilişkilerdir. Himâye ilişkileri, hane mensubu sayılan saraylı cariyelerin haremdeki diğer görevlilerin hizmetinde yer almasıyla çeşitlenirdi. Saraylı cariyeler ile diğer saray mensupları arasında zaman içerisinde kurulan maddi ve manevi bağlar hane mensubiyetini güçlendirirdi.

Kitabın “Departure from the Imperial Palace and Changing Relationships with the Imperial Court” (s. 78-108) başlıklı ikinci bölümü, cariyelerin çırağ edildikten sonraki süreçte sarayla olan ilişkileri üzerinedir. Saraylı cariyelerin çırağ edilirken azat edilmiş olma ihtimallerinin yüksek olduğunu belirten yazar, yaşamları için yeni bir başlangıç anlamına gelen bu uygulamayı Enderun sistemindeki “çıkma” ile mukayese ederek ele alır. Ayrıca cariyelerin çırağ edildikleri yaşları, azat edilmeleriyle birlikte kendilerine verilen isimleri ve evliliklerini tereke kayıtlarına dayanarak değerlendirir. Bu bölümde yer alan bazı detaylar, kapı kitabelerinden birindeki duada (“Allahümme yâ müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bâb.” (Ey hayırlı kapıları açan Allah’ım, bize en hayırlı kapıyı aç!) “hayırlı kapılar açması” istenen haremde öteki yüzünü göstermesi bakımından ilgi çekicidir; bu kez çeşitli kabahatlerden dolayı saraydan sürgün edilen, boğdurularak cezalandırılan, büyücülük gibi suçlardan dolayı işkence edilen, elleri ve ayakları bağlanarak denize atılan ve “yola gelmez ve dik başlı” oldukları için kendilerine verilen değerli eşyalar geri alınarak Eski Saray’a gönderilen cariyeler çıkar. Kölelerinin dinsel ve kültürel kimliğini, maddi dünyasını denetlediği gibi yaşam hakkını da denetleyen padişah, kölelik sözleşmesini çiğnedikleri takdirde onların yaşamlarına son veriyordu. Üstelik İslam hukukuna göre, köleleştirilen kişi azat edildikten sonra oluşan yeni durum (*velâ*) gereği, soyundan gelenlerle birlikte efendisine bağlı olmaya devam ediyor ve mirası da -eğer erkek kardeşi veya erkek çocuğu yoksa- efendisinin hazinesine geri dönüyordu. Yazarın tereke kayıtlarına dayanarak verdiği birçok örnekte açıkça görülmektedir ki kölelerin ve varsa çocuklarının malları ile tasarrufları saray tarafından sıkı bir denetim altında tutuluyor ve ölümleri halinde efendilerine teslim edilmek üzere yetkili kişiler tarafından toplanıyordu. Bu noktada, azat edilerek evlendirilmiş saraylı cariyelerin çok büyük bir kısmında -Osmanlı toplumundaki diğer kadınlara kıyasla- çocuk sahipliğinin düşük olması da çalışmada dikkat çeken ve izaha muhtaç bir husustur.

“Marriage Patterns” (s. 108-135) başlıklı üçüncü bölümde saraylı cariyelerin hangi yollarla evlendirildiklerini, eşlerinin mesleklerini ve unvanlarını ele alır. Çırağ edildikten sonraki süreçte saraylı kadınların sarayla olduğu kadar toplumla kurdukları ilişkiler açısından kocalarının statü ve mesleklerinin önemli bir etkisi

bulunmaktaydı. Bununla birlikte saraylı bir kadınla evlenmek kişinin kariyerinde yükselmesini sağlayabiliyordu. Büyük bir kısmı askerî sınıf mensubu erkeklerle evlendirilen saraylı kadınların kocaları arasında az sayıda devşirme kökenli kişinin bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıldan itibaren idarî ve askerî sınıf mensupları arasında yaşanan değişimin açık bir göstergesiydi.

Evliliklerin başka bir boyutu ise “sarayın yükünü hafifletmek” olarak karşımıza çıkar. Nitekim padişah kadınları/cariyeleri ve haremde bulunan bazı görevlilerin cariyeleri, efendilerinin ölümü veya yeni padişahın tahta geçmesiyle birlikte kendilerine nakit para ve eşya verilerek uygun görülen kişilerle evlendirilirdi. Saraydan çıktıktan sonra evlendirilen bazı cariyelerin daha önce çırağ edilmiş olan başka bir saraylı kadının evine giderek yeni bir hayat kurmak için yardım istemesi de birbirlerini “yoldaş” olarak gören (s. 92) harem mensubu kadınların kendi aralarında kurdukları ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Saraylı kadınların kocalarının profillerine geniş yer ayırır ve 400 saraylı kadının kocasına ait temel bilgileri mahkeme kayıtları, vakfiyeler, mezar taşları gibi muhtelif kaynaklara dayanarak incelenir. Genel itibarıyla saraylı cariyelerin haremdeki statülerine yakın mevkilerdeki erkeklerle evlendirildiği görülür. Harem mensubu üst rütbeli cariyeler ilmiye, kalemîye, askerî ve merkez teşkilatı, saray teşkilatı ve taşra eyalet teşkilatı gibi çeşitli birimlere mensup erkeklerle, daha düşük rütbeliler ise kasap, kahveci, bakırcı, kömürcü gibi esnaf gruplarına mensup erkeklerle evlidir. Çalışmada, saraylı kadınların evli olduğu yüksek rütbeliler haricinde bu esnaf gruplarına mensup kişilerin dahi sarayla bağlantılı kişiler olma ihtimaline işaret edilmektedir. Yakınoğu siyasi geleneğinin bir uzantısı olan bu evliliklerin sarayın nüfuzunu ve ilişki ağlarını güçlendirme işlevi gördüğüne şüphe yoktur.

Çırağ edilmiş saraylı kadınların oturdukları mahalleler ve toplumla kurdukları ilişkilerde, saraylı kimliği kadar kocalarının statüsünün de önemli bir etkisi bulunuyordu. Dahası, “statü ve hanedan ailesine yakınlık” saraylı kadınların gömülecekleri mekânları da belirliyordu. Bu bağlamda, evli veya bekar 472 saraylı kadının oturdukları mahalleler, toplumla olan ilişkileri ve gömüldükleri yerleri harita, tablo ve grafiklerle destekleyerek ele alan “Residential Districts and Relation with Society” (s. 136-161) başlıklı dördüncü bölüm, bir önceki bölümle birlikte kitabın çatısını oluşturmaktadır. Saray dışındaki yaşamlarını çoğunlukla Suriçi olmak üzere İstanbul'un ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde sürdüren bazı saraylı kadınlara efendileri tarafından ev tahsis edilirken, bazılarının da kendi imkânlarıyla ev sahibi olduğu görülmektedir.

Yazarın da işaret ettiği üzere (s. 150) “siyasi güç ile şehir merkezine yakınlık” arasındaki ilişkiden dolayı hemen her dönemde zengin ve itibarlı kesim merkeze yakın elit mahallelerde ikamet etmiştir. Bu nedenle saraylı kadınların oturdukları mahallelerin haremdeki statülerine, dolayısıyla kocalarının statüsüne ve hanedanla kurdukları yakın ilişkilere bağlı olarak değişmesi şaşırtıcı değildir. Yüksek statü sahibi olan kadınların daha çok Atmeydanı ve Ayasofya civarında, Süleymaniye, Bayezid, Aksaray gibi itibarlı ailelerin saray ve konaklarının yer aldığı semtlerde oturdukları görülür. Ancak saraylı kadınların hepsi bu kadar talihli değildir; İstanbul’da çeşitli odalarda yaşamlarını sürdüren, akli dengesini kaybettiği için evinden kovulan ve sonrasında kimse kabul etmediği için evsiz kalıp mahalle imamının evine “misafir olarak” gönderilen (s. 142) saraylı kadınların zorluklarla dolu hikâyeleri, onların toplumdaki yerini sorgularken farklı bir yerde durmaktadır.

Çırağ edilmiş saraylı kadınlar toplumun farklı kesimlerine mensup insanlarla çok yönlü ilişkiler kurdular ve saray kültürünü değişen ölçülerde temsil ettiler. Saraylı kadınların komşularıyla olan ilişkilerini mahkeme kayıtlarından takip edebilmek mümkündür ve çalışmada bu ilişkiler borç alışverişleri, mahkemeler, vasiyetlik, ev satışları gibi çok sayıda vaka üzerinden incelenmiştir. Bu vakalar arasında özellikle borç ilişkileri dikkat çekmektedir; verilen örneklerde saraylı kadınların bazıları borçlu vefat etmiştir ve aralarında gayrimüslimlerin de bulunduğu alacaklılar sarayîlerin terekelerinden haklarını istemektedir. Yazarın büyük ölçüde mahkeme kayıtlarına ve ayrıca 20. yüzyılda saraylı kadınları tanımış kişilerin sözlü tanıklıklarına dayanan kanaati, “saray terbiyesi” görmüş kadınların yaşam tarzı, görgü ve davranışlarıyla toplum içinde genel itibarıyla özel bir yerleri olduğu doğrudur. Sarayî Meryem’in hikâyesi⁵ ise bu noktada bir istisna teşkil eder: Yanında üç kadınla birlikte İstanbul’da Hanım Hatun mahallesinde bir ev kirala-yan Sarayî Meryem’in evinde fuhuş yaptırdığı söylentisi yayılmış ve mahalle imamı ile ileri gelenleri gece vakti saraylının evini basmıştır. Baskın esnasında evde bulunan kadınların “ehl-i perde” olmadıkları ve erkeğin de bahçe tarafından kaçtığını söyleyen mahalleliler, kendilerine küfredip kötü söz söylemekle de itham ettikleri Saraylı Meryem Hatun’dan davacı olmuş ve evden atılmasını talep etmişlerdir.

İpşirli Argıt, saraylı kadınların servetleri, değerli eşyaları, giyim kuşamları ve hayır eserlerine geniş yer ayırdığı beşinci ve altıncı bölümlerde, saraylı kimliğinin maddi dünyaya olan yansımalarını ele alır. Muhallefat kayıtlarından yola çıkan

5 *İstanbul Şer’iyye Sicilleri Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi*, nr. 181, vr. 97^a, 22 Temmuz 1768, (7 RA 1182).

yazar, “Material World: Fortunes and Possessions” (s.162-198) başlıklı beşinci bölümde saraylı kadınlar ile çağdaşları olan askeri statülü kadınların servetlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir. En fakir saraylı kadın ile en zengini arasındaki büyük servet farkı (s.166), saraylı kadınların haremdeki pozisyonları ve kocalarının statülerinin servetleri üzerindeki belirleyici etkisini gösterir. Çalışmanın “Charitable Activities: Architectural Patronage and Endowments” (s. 199-225) isimli son bölümünde ele alındığı üzere, bu durum saraylı kadınların yaptırdıkları hayır eserlerine de yansımış, genel itibarıyla kâhya, usta gibi görevliler ile yüksek statülü harem mensuplarının cariyeleri mektep, çeşme, mescit ve hamam gibi çeşitli eserler yaptırmışlardır.

Life After the Harem, Osmanlı toplum ve siyasi yapısında köleliğin, kadın olmanın anlamına, saray müessesesi ve himâye ilişkilerine saraylı cariyelerin yaşamları üzerinden ışık tutan kapsamlı bir çalışmadır. Köle kökenli sıradan saraylı kadınların toplum ve sarayla kurdukları ilişkiler kadar harem içi ilişkileri ve harem hiyerarşisini de titiz bir arşiv çalışmasına dayanarak gözler önüne seren kitabın, her biri müstakil birer araştırma konusu olarak çalışılmayı bekleyen başlıklarıyla uzun yıllar önemini yitirmeyeceğine şüphe yoktur.

Şenay Döner

Efe Murat Balıkçiođlu,

Verifying the Truth on Their Own Terms. Ottoman Philosophical Culture and the Court Debate Between Zeyrek (d. 903/1497-98 [?]) and Hocazâde (d. 893/1488),

Venezia, Venice University Press, 2023, 248 p.,

ISBN: 978-8869696442.

15. yüzyıl Osmanlı düşüncesi, Rönesans ve erken modern dönem Avrupa düşüncesi alanındaki çalışmalara nazaran ihmal edilmiş bir alandır. Özellikle İstanbul'u fethinden sonraki süreçte müdellel bir şekilde takip edebildiğimiz sarayda gerçekleşen tartışmalar üzerine yapılacak araştırmalar, bu ihmal edilmiş alanın mahiyetinin belirli cihetlerden ortaya çıkarılmasını sağlayabilir. Hocazâde (ö. 1488) ve Zeyrek (ö. 1497-98) arasındaki tartışmaya odaklanan Efe Murat Balıkçioğlu'nun bu eseri, mezkûr literatürün nasıl değerlendirileceğini, literatürde geniş ve uzun tarihi sürece yayılan bir meselenin ve tartışmanın farklı açılardan bağlamına yerleştirilerek nasıl genel bir anlatı inşa edileceğini gösterir.

Yazar, bu kitabında 15. yüzyılın sonlarında yaşayan Zeyrek ve Hocazâde arasında Tanrı'nın birliği hakkında geniş arka planı olan tartışmayı siyasi, sosyal ve ilmi çerçevesi ile kaynakları ve argümanlarıyla bir bağlamda değerlendirmeyi amaçlar. Bu amaç doğrultusunda Birinci Bölüm'de tartışmanın sosyokültürel bağlamı inşa edilmiş ve mezkûr iki alimin hangi ilmî geleneklere mensup olduğu, tartışmanın sıhhatli bir şekilde değerlendirilebilmesi ve anlaşılabilmesi için tespit edilmiştir. İkinci Bölüm'ün esas amacı Osmanlı Devleti'nde bilginin nasıl üretildiği ve aktarıldığı üzerine genel bir panorama sunmaktır. Bunun için himaye ilişkileri, kurumsallaşma ve saray kütüphanesi gibi temel meseleler ve yerler incelenmiştir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra şehrin yeniden imarı için gerçekleştirilen projeler; vakfiyeler, kanunnameler ve devrin kronikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölüm'de ilk olarak tartışmanın arka planı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun için dönemin felsefe ve kelam metinleri tasnif edilmiş, klasik-sonrası İslam düşüncesinde birbiriyle çatışan doktrinler, münazara adabı çerçevesinde incelenmiştir. Zeyrek ve Hocazâde arasındaki Tanrı'nın birliği tartışmasının, yani bu meselenin daha önce nasıl değerlendirildiğinin açıklandığı Dördüncü Bölüm, bu tartışmanın argümanlarının tarihi olarak izini sürmektedir. Tanrı'nın birliğinin ispatının tanımı, kökeni ve formülasyonunu İbn Sînâ'ya (ö. 1037) kadar götüren yazar, ilk olarak İbn Sînâ'nın meselenin genel çerçevesini

nasıl çizdiğini anlatır. Bundan sonra da bu çizginin klasik-sonrası mütekellimler tarafından nasıl eleştirilerek geliştirildiğini ifade eder. Klasik ve klasik-sonrası İslam düşüncesinde Tanrı'nın birliği meselesinin ana çerçevesi çizildikten sonra Beşinci Bölüm'de tartışmanın kendisi ve argümanları değerlendirilmiş ve bu değerlendirmede klasik ve çağdaş kaynaklara ve bu kaynaklardaki meselelere atıfta bulunulmuştur.

Kitap boyunca Osmanlı düşüncesi hakkındaki önemli meselelere değinilmiştir. Örneğin bir süre literatürde durağan ve kıymetsiz görünen şerh ve haşiye literatürüne vurgu yapılması ve bu şerh ve haşiye literatürünün eskiden düşünüldüğü gibi durağanlığın aksine erken modern dönemde İslam dünyasındaki bilgi üretimi, dolaşımı ve aktarımında bir dinamizmi ifade ettiği vurgulanmıştır. Diğer bir vurgu da *tahkik* meselesi ve muhakkik kimliği üzerindedir. Farklı ilmî geleneklerin *taklid*'ini değil, bunları dakik ve titiz bir incelemeye tabi tutarak değerlendirmesi beklenen muhakkikler ve *tahkik* metoduyla amaçlananın gelenekten kopmak olmadığı aksine mevcut kaynak ve söylemleri tekrardan düşünerek ve iç değerlendirmeye tabi tutarak yeni bakış açıları ve formülasyonlar geliştirilmeye çalışıldığı vurgulanır ki bunun ne kadar önemli olduğu Hocazâde'nin tartışmadaki konumunda görülür.

“Gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı” olarak tanımlanan münâzara'nın İslam düşüncesinde bir ilim dalı olması onun tarihi süreçteki önemini gösterir. Balıkcıoğlu'nun Hocazâde ve Zeyrek arasındaki münazarayı temel alması bir yandan Osmanlı sultanının böyle ilmi faaliyetlere olan ilgisine, diğer yandan alimlerin yetkinliklerini nasıl gösterdiklerine ve birbirlerine nasıl meydan okuduklarına ışık tutar. İslam düşünce tarihinde bu tür tartışmaların örnekleri her yüzyıl ve dönemde farklı disiplinler için mevcuttur. Yazar bu tarihi sürece de işaret ederek, Hocazâde ve Zeyrek arasındaki tartışmanın konusu kadar münazara kültürünün önemine de işaret etmiştir.

Zeyrek ve Hocazâde arasında, Fatih Sultan Mehmed ve devrin sadrazamı Mahmud Paşa (ö. 1474) huzurunda ve Molla Hüsrev'in (ö. 1480) hakemliğinde gerçekleşen Tanrı'nın birliği hakkındaki tartışma, Osmanlı düşüncesinin belirli veçhelerini anlamak için önemli bakış açıları sunar. Aslında bu tartışmada Tanrı'nın birliği konusunda karşı karşıya gelen Meşşâî filozoflar ve *mütekellimûn*'dur. Böylece bu tartışmayla Osmanlı düşüncesindeki temel iki ekol olan hikmet (felsefe) ve kelim geleneklerinin bir mesele özelinde geçmişte üretilmiş argümanların Osmanlı alimleri tarafından nasıl değerlendirildiği ve kendi dönemlerindeki diğer

isimlere atıflarla nasıl cevap verdikleri gösterilmiş olur. Burada münazara adabı bahsinde hatırlanması gereken bir konu da bu tarz karşılaşmalardaki itirazların bazen sonuca ulaşmaktan daha önemli olduğudur.

Mütekellimûn safında yer alan Zeyrek'in karşısındaki Hocazâde'nin bu tartışmada tamamen filozofların yaklaşımını kabul ettiği söylenemez. Temel olarak filozofların görüşünü üstlense de bu görüşleri değiştiren ve düzelten Hocazâde, tartışmanın gerektirdiği gibi kendisi tamamen doğru bulmasa bile filozofların görüşlerinin kendi paradigmaları içinde doğru olduğu göstermiştir. Bu örnek Osmanlı alimlerinin benimsemedikleri paradigmaları bile savunabilecek cesaret ve kudrette olduğunun bir alametidir.

Bu kitabın en önemli tarafı literatürde uzun bir halkanın bir parçasını oluşturan bir tartışmanın sosyokültürel ve ilmi bağlarına yerleştirilmesinin ufuk açıcı çalışmalara zemin hazırlayabildiğinin gösterilmesidir. Muadili çalışmaların İngilizce ve Türkçe literatürde istenilen düzeyde olmayışı ve bu sebeple bu tür çalışmalara örneklik teşkil etme potansiyeli de eserin önemsenmesi gereken diğer bir özelliğidir.

Faruk Akyıldız

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Sinem Arcak Casale,

Gifts in the Age of Empire: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1500-1639,

Chicago, London: The University of Chicago Press, 2023, x + 326 p.,

ISBN: 978-0-226-82042-2.

Arcak Casale's book investigates gifts interchanged between the Ottoman and Safavid courts from the early sixteenth century to the opening decades of the seventeenth century. The book concentrates on a diverse array of gifts, primarily now-lost precious objects of art like luxury manuscripts, precious textiles, and bejeweled belts, which are conceptualized as agents of cultural and diplomatic exchange by the author. Drawing on diverse sources involving diplomatic correspondences, archival documents, chronicles, poems, and illustrated manuscripts, Arcak reinterprets the Safavid-Ottoman diplomatic relations in this era through the lenses of art and culture. Her interdisciplinary methodology seamlessly integrates history, anthropology, and art history.

The first chapter, titled "Scandal and Decorum", scrutinizes the Safavid-Ottoman gift exchanges in the early decades of the sixteenth century, under the reigns of Ismail I, Bayezid II and Selim I. Arcak defines the whole era between the emergence of the Safavid state and the aftermath of the Chaldiran War as an episode of crisis and analyses the gifts interchanged in these decades in three periods, including the era of Bayezid II, and the periods before and after the Chaldiran Battle. She displays that despite political crisis, balanced and refined gift exchanges governed the Safavid-Ottoman dialogue, and both sides sent each other gifts that matched the courtly and diplomatic decorum in the age of Bayezid II. In this era, coveted gifts like gold-woven fabrics, cash and horses, which corresponded to those presented exclusively to the sultan's family and highest-ranking bureaucrats, were sent to Ismail I by Bayezid II. Similarly, the shah's gifts to Bayezid II, including Safavid tajs, robes of honor, golden belts, and saddles, were chosen among emblematic courtly favors bestowed to the most devoted adherents of Ismail I. After the enthronement of Selim I, gifts interchanged between the two courts turned to openly insulting objects such as opium, women's garments, and dervish clothes that challenged the rival's masculinity, legitimacy, and religious orientation. Chaldiran marked the end of the only period in which the two rival courts exchanged diplomatic gifts in a balanced manner. After the defeat at Chaldiran,

the shah sent elaborate gifts like Qurans, belts, and tajs without any equivalent response from the Ottoman sultan. This irreciprocal gifting mode established in the post-Chaldiran era was maintained as the diplomatic manner between the Safavids and Ottomans for over a century.

The book's second chapter, "An Exquisite Shahnama", explores the Safavid gifts sent to the Ottoman court during the long period of Shah Tahmasb, with a particular focus on an iconic illustrated Shahnama manuscript. Prepared for Tahmasb by a team of outstanding Safavid artists in nearly two decades, the Shahnama manuscript, known as *Shāhnāma-i Shāhī* or Shahnama of Tahmasb, was sent to Selim II to congratulate his enthronement. Arcak interprets Shahnama of Tahmasb as a potent symbol of the Safavid ideology that partly drew on the memory of the ancient Iranian kingdoms' heritage. A second precious manuscript accompanying Tahmasb's Shahnama, a rare Quran that was believed to be copied by Imam Ali, represented the other base of the Safavid legitimacy, namely the dynasty's embracement of Twelver Shi'ism and its genealogy that reached Prophet Muhammad and Imam Ali. Safavid family's representation as devoted Shi'i sovereigns in some paintings in Tahmasb's Shahnama similarly underscored the dynasty's adhesion to Imami Shi'ism. Arcak argues that besides being symbols of the dual bases of the Safavid legitimacy, these two manuscripts consolidated Tahmasb's image as a model sovereign through his artistic patronage, refined aesthetic taste, religious devotion, and having of the most rare and precious objects under his possession. According to the author, the Quran manuscript attributed to Imam Ali had special symbolic significance within the context of Tahmasb's endeavors to enforce Shi'i orthodoxy and orthopraxy within his realms, partly motivated by the Ottoman accusations concerning the Safavids' negligence of communal prayers and disrespect for the houses of worship.

The third chapter, "King of the World", discusses the iconography of Safavid gifts in a series of illustrated manuscripts produced in the second half of the sixteenth century, most of which were *Şehnâmes* prepared for Selim II and Murad III. In this chapter, the author shows that beginning with the later years of Sultan Süleyman's age, several illustrated manuscripts commenced to display Safavid diplomatic gifts in their ceremonial context. These elaborate illustrations had their focus on the Safavid gifts, which were depicted as invisible objects often wrapped in textiles or hidden in boxes, in a manner deemphasizing their materiality. The sultan's reception of gifts in courtly settings formed the central theme of these paintings that picture the gifts as hierarchically organized, conveying a sense of

control and order. The author associates this new iconography's emergence with a new visual image of the Ottoman sultan as the sovereign of the world. She argues that these depictions represented and defined the sultan's claim to world dominion through his ability and right to take gifts from all rulers of the world. Among these rulers were the Safavid shahs, who dispatched gifts to signify their subjugation to the Ottoman sultan. According to Arcaç, receiving gifts was a significant reference point for articulating the new sultanic image. The paintings' concentration on the gifts and their reception conveyed those contemporary rulers, including the Safavid one, recognized the Ottoman sultan's superiority.

A six-year-old Safavid prince, Haydar Mirza, sent to the Ottoman court by Abbas I as a hostage with several gifts, constitutes the theme of the book's fourth chapter, "Little Prince Bearing Gifts". Haydar Mirza was dispatched to the Ottoman capital in 1590 as a stipulation of the Istanbul Treaty that ended the twelve-year-long military conflict between the Ottomans and Safavids. It marked the Safavids' defeat at war and their loss of some significant territories. Arcaç conceptualizes Haydar Mirza as an extraordinary tribute that manifested the Safavid king's acceptance of vassalship to the Ottoman sultan. She argues that being more than a compulsory and routine tribute, the Safavid prince was received and understood as a gift par excellence, who embodied the Ottoman sultan's supremacy over the Safavid shah and represented the Safavid subordination. Gifts accompanying this infant hostage, including Qurans, luxury textiles, carpets, and elaborate manuscripts, are interpreted by Arcaç as precious objects accommodating a variety of royal activities related to collecting art, religious devotion, and reading. The author contends that the objects carried by Haydar Mirza as a group fitted the pattern of gifting formulated by Tahmasb, who established the custom of sending a defined set of precious objects and courtly items that manifest the refined cultural power of the Safavid shah and the extent of the riches under his possession. This pattern was inherited and maintained by Tahmasb's successors, Khudabanda and Shah Abbas, the latter altering the custom at the turn of the seventeenth century.

The book's fifth and last chapter, "Diplomacy and Interaction", examines the Safavid gifts sent to the Ottoman court during the era of Abbas I. In this chapter, the author traces Shah Abbas's reformulation of the entire language and custom of diplomatic gift exchanges in three stages. She shows that in the first stage in the 1590s, Abbas I dispatched elaborate objects of art as groups, sustaining the custom established by Tahmasb. The shah's sending of twelve keys to the newly conquered fortresses in Khurasan to the Ottoman sultan in 1599

marked the second stage, which, according to Arcak, represented the end of the period of boundless gifts initiated by Tahmasb. She reads these keys as offensive and scandalous gifts manifesting the shah's Twelver Shi'ite identity and escalating military power and communicating the message that he will pose a challenge to his adversary both religiously and militarily. The third stage, which began in the early seventeenth century, witnessed a change from gifts to tributes, namely silk, rare animals, natural materials, and manufactured objects, all exchangeable. The author interprets this radical change in the manner of gifting as a result of both empires' integration into an increasingly monetized economic system and their participation in an increasingly globalized trade network. She proposes that marketable gifts rather than precious objects of art that represented refined courtly cultures, kingly values, and courtly occupations fitted the novel economic conditions and defined the new manner of diplomatic gift interchanges in the opening decades of the seventeenth century.

With its novel sources,¹ multi-disciplinary approach, and well-grounded arguments, Arcak's book makes an essential contribution to the literature on the Safavid-Ottoman relations. Her study aims to give a new direction to the field of the history of Ottoman-Safavid interactions, dominated by studies focusing on religio-political conflict and warfare.² Few academic inquiries have been made into the material and artistic aspects of Ottoman-Safavid relations, and existing studies tend to concentrate on particular groups of manuscripts, paintings, and albums.³ Arcak's most significant contribution is analyzing gifts of different kinds

-
- 1 Especially the Venetian reports on the Safavid diplomatic relations constitute new primary sources for studying the era and this particular topic. For another novel study on Italian sources shedding light on the Safavid history and Safavid-Ottoman gift exchanges, see Ahmad Guliyev, *Safavids in Venetian and European Sources* (Venecia: Venice University Press, 2022).
 - 2 See Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983); Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1983); Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014); Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576)* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017).
 - 3 See Filiz Çağman and Zeren Tanındı, "Remarks on Some Manuscripts From the Topkapı Palace Treasury in the Context of the Ottoman-Safavid Relations", *Muqarnas*, 13 (1996), pp.132-148; Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Türkmen Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları* (İstanbul: İşkültür Yayınları, 2006); Zeren Tanındı, "Safevî, Osmanlı ve Özbek İlişkinin Kitap Sanatına Yansıması: Bir Saray Albümü ve Şeyhzâde Nakkaş", *Filiz Çağman'a Armağan*, eds. Ayşe Erdoğan, Zeynep Atbaş and Aysel Çörelcioğlu (İstanbul:

as heterogenous groups in chronological order and integrating the material and artistic aspects of the Safavid-Ottoman relations into these rival empires' diplomatic, political, and military history. Rather than analyzing objects of art stylistically and individually, as has been made in the catalog books of several blockbuster exhibitions on imperial gifts,⁴ she attempts to locate the gifts as groups within a proper diplomatic context, shaped by the political, religious, and military disputes and cultural concurrences between the two rival courts. This particular methodology, namely chasing after the diplomatic, political, and religious meanings of gifts rather than analyzing them with stylistic and descriptive approaches, made it possible to overcome the biggest challenge of such a study that centers on objects most of which did not reach today.

Gifts in the Age of Empire has some flaws and weaknesses, too. The book's most notable shortcoming is its omission of discussing two significant points. The first is the reasons behind the asymmetries governing the gift exchanges after the early sixteenth century. In different chapters, the author underscores that the Safavids did not receive any diplomatic gifts from the Ottomans in the aftermath of the Chaldiran. However, she does not explain the causes of the Ottoman refusal or omission of sending corresponding gifts to the Safavid court in this era. The second point that needs to be discussed in a short section -better as the epilogue- is the role of the gifts in artistic and aesthetic interaction between the two empires. It is true that this study's central theme is diplomatic exchanges rather than artistic dialogue. However, considering that most of the gifts constituted precious objects of art, it would be meaningful to conduct a short discussion, at least drawing on existing studies, about their artistic appropriation and role in the emergence of comparable aesthetic flows and visual-artistic vocabularies.

In general, the book achieves to portray the religio-political and military contexts in which diplomatic gift exchanges took place. However, its second chapter fails to refer to some discussions and sources concerning Shah Tahmasb's religious policies and contemporary Ottoman accusations against the Safavids. In the

Lale Sanat, 2019), pp. 579-590; Emine Fetvacı, *The Album of the World Emperor: Cross-Cultural Collecting and Album Making in Seventeenth-Century Istanbul* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2019).

⁴ See, for example, Linda Kamaroff (ed.), *Gifts of the Sultan: The Arts of Giving in Islamic Courts* (New Haven: Yale University Press, 2011); Aleksei Konstantinovich Levykin, et al. (eds.), *The Tsars and the East: Gifts from Turkey and Iran in the Moscow Kremlin* (Washington, D.C.: Arthur M. Sackler Gallery, 2009).

related section, the author rearticulates an opinion that has been proven otherwise and states that to cement his dynasty's religious and political legitimacy, Tahmasb commissioned a novel genealogy reaching Prophet Muhammad and Imam Ali via the Seventh Imam Musa al-Kazem (p. 86). In an article penned in 2010, Kazuo Morimoto demonstrated that the dynasty's "official" genealogy predated the Safavid State, and the earliest known records of this genealogical chart belonged to the second half of the fifteenth century, not to Tahmasb's era.⁵ Arcak's text lacks any reference to Morimoto's discussion. In the same section, she expresses that the scarcity of mosques in Iran was one of the mainstays of the religious accusations made by the Ottomans (p. 73). This assertion seems to have lacked a concrete basis because sixteenth-century Iran had numerous mosques that were built by different successive dynasties predating the Safavids for almost a millennium, and the Ottomans rather and more often blamed their Shi'i adversaries for abandoning and vandalizing the places of worship.⁶

Damla Gürkan Anar

5 Kazuo Morimoto, "The Earliest Alid Genealogy for the Safavids: New Evidence for the Pre-dynastic Claim to Sayyid Status", *Iranian Studies*, 43/4 (2010), pp. 447-469.

6 For the most recent discussion on this theme, see Damla Gürkan Anar, "Masjed-e Jame'-ye 'Abbasi: A Twelver Shi'ite Congregational Mosque in the Context of the Debate on the Friday Prayer in the Safavid World", *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries*, eds. Tjana Krstic and Derin Terzioğlu (Piscataway: Gorgias Press, 2022), pp. 401-428.

İsmail E. Erünsal,

A History of Ottoman Libraries,

Boston: Academic Studies Press, 2022, 262 p.,

ISBN: 9781644698624.

Osmanlı İmparatorluğu'nda insana ve topluma dönük hizmetlerin neredeyse bütünü hayır sahibi kimseler tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Rosenthal'in *Knowledge Triumphant* başlıklı eserinde de okuduğumuz gibi, İslam uygarlığının oluşumunda bilgi önemli ve etkin bir rol oynamış, bununla ilgili çeşitli kurumlar inşa edilmiş, Osmanlılar da medreselerde çoğunlukla müderris ve talebelerin, çeşitli bölgelerde ve mahallelerde, bazen oradaki iyi eğitilmiş veya eğitimsiz halkın kitap ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli kütüphane vakıfları kurmuşlardır. Bu kütüphaneler Osmanlılar'ın kuruluş döneminde, İsmail Erünsal'ın dikkat çektiği gibi, bazen cami, türbe, tekke gibi müstakil bir kurumun içinde, bazen de Osmanlı toplumsal yapısı ve şehirlerinin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatına etkin bir şekilde yön veren imaret yapılarının bir parçası olarak yer almıştır. Bu bağlamda Ömer Lütfi Barkan'ın *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı* adlı o muhalled çalışmasını hatırlamamak mümkün değil.

Osmanlılar'ın ilk devirlerinden sonra, bir vakıf kuruluşu olarak müstakil kütüphanelerin ortaya çıktığını görmek mümkündür. İşte İsmail Erünsal, Osmanlı dünyasında kütüphanelerin temelde bir vakıf kuruluşu olarak ortaya çıkması nedeniyle vakıfla ilgili ulaşabildiği binlerce, hatta yüzbinlerce tarihi vesikaları yarım yüzyıla yaklaşan bir araştırma ve dikkat dolu bir tetkik sürecinden geçirdikten sonra Türkçe'deki eserlerinin yanı sıra elimizdeki bu İngilizce kitabını bütün okuyucuların ve dikkatli araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Bu büyük emeği karşısında saygıyla eğiliyorum. Bunu da şöyle bir ortamda ifade ettiğimi itiraf etmeliyim: 1989'dan beri düzenli bir şekilde araştırma sürecindeyim ve bu süreçte uzaktan yakından tanıdığım genç, akranım olabilecek araştırmacılar gördüm. Büyük bir dikkat ve özenle araştırmalarını devam ettiren ve olgunlaşan ve olan meslektaşlar bir kenara, ancak belli bir konuda veya isim çerçevesinde yol alıp köşeyi dönen ve sonra sağda solda şaşkın bir şekilde dolaşan ve ne yapacağına bir türlü karar veremeyenlerin hali pür melali önüme düştüğü esnada Erünsal'ın bu kitabı elime geçti; önce ayağa kalktım ve karşısında hürmetle eğildim.

Erünsal'ın başta İstanbul, Ankara, Bursa ve Topkapı Sarayı arşivlerinde, vakıf ve kadı sicilleri kayıtlarında, Osmanlı kroniklerinden seyahatname, hatta mektu-

plara varıncaya kadar, özel arşivlerde binlerce, yüzbinlerce belgeyi otuz yılı aşan büyük bir araştırma ve inceleme sonucunda bu değerli eseri oluşturduğunu görüyoruz. İncelediği belgenin 250.000 civarında olduğunu söyleyen araştırmacının kitapta verdiği bilgileri ve kullandığı kaynakları tahkik eden dikkatli bir okuyucu, nasıl bir emekle işlenmiş bir evrene girdiğini hemen fark edecektir. Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire Othoman* adlı eseri başta olmak üzere diğer eserlerden de yararlanarak kitapta kullanılan görseller, Osmanlı klasik dönem kütüphane alanı ve yapısının, hatta kullanım şeklinin muhayyilemizde daha iyi şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

1678'e gelinceye kadar modern anlamda kütüphanenin Osmanlı dünyasında henüz teşekkül etmediğini belirten Erünsal, bu tarihten önce kütüphanenin birkaç raftan oluşan kitaplık veya kitapların muhafaza edildiği oda anlamına geldiğini, okuma odasının bulunmadığını yazmaktadır. Bu tarihten itibaren müstakil bir yapı olarak kurulan Köprülü Kütüphanesi'nin oluşumuyla birlikte artık kütüphanecilerin de çalışma alanına sahip olduğu, kitap sayısının bini aştığı ve kitapların muhafaza edildiği bölümlerin ve okuma odalarının teşekkül ettiği modern anlamda kütüphanelerin ortağa çıktığı kitapta gözlemleniyor.

Osmanlıların kuruluşundan 18. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar bir vakıf olarak inşa edilen kütüphaneler, genellikle medrese öğrencilerine ve ulemaya hizmet eden birkaç yüz cilt civarında (çoğunlukla iki yüz ile dört yüz arasında) dinî ilimlerde Arapça kitaplardan oluşmaktaydı. Halktan bir kimsenin mahallesinde bulunan medrese kütüphanesinden yararlanması söz konusu olmuş mudur? Böyle bir soru anlamlı değildir, zira eserlerin konusunun uzmanlık gerektiren dinî ilimlerde olması, dillerinin Arapça olması, kitapların muhafaza edildiği yerin halka açık olmaması ve öğleden birkaç saat önce açılan ve güneş batımından bir saat önce kapanan kütüphanenin kullanım saatleri halkın kullanımına engeldi. Bu kütüphanelerdeki eserler ağırlıklı olarak medrese müfredatına ve öğretimine, fetva vermeye destek olacak metinlerden oluşmaktaydı. Bu açıdan, kadın-erkek her yaştan ve eğitim seviyesinden insanların istifadesine açık halk kütüphaneleri Osmanlıların modern zamanlarını beklemek zorunda kalmışlardır.

Vakıf kütüphaneleri, medreseler gibi yeni ve modern bir zihniyetle tasnife ve yeni bilimlere açık olmadığı için mi tarih olmuştur? Nasıl ki medrese neden üniversiteye dönüşemedi sorusu, bu tarihi eğitim kurumunun eğitim ve bilgi anlayışı, ilme veya ilimlere bakışı ve müfredatı düşünüldüğünde çok anlamlı gözüküyorsa, vakıf kütüphanelerinin de neden modern halk kütüphanelerine dönüşmediğine de benzer veçhelerden bakmak mümkün müdür? Ve benzeri

sorular, kitabın reform çağlarında kütüphaneleri işlediği bölümü okurken ister istemez akla geliyor.

Kitap, Osmanlı dünyasında kütüphanelerin gelişimi ve yapılanması çerçevesinde iki ana başlık altında biçimlenmiştir. Kronolojik bir şekilde verilen ilk başlık altında şu bölümler yer almaktadır; “İlk Osmanlı Kütüphaneleri (1299-1453)”, “Medrese ve Cami Kütüphanelerinden Müstakil Kütüphaneler (1453-1650’ler)”, “Müstakil Kütüphaneler ve Büyük Medrese Kütüphaneleri (1650’ler-1730)”, “Osmanlı Kütüphane Sisteminin Yeniden Yapılanması ve Yaygınlaşması (1730-1839)”, “Reform Çağında Vakıf Kütüphaneleri (1839-1922).” Kitapta kütüphanelerin yapılanması şeklinde yer alan ikinci ana başlık altında ise şu bölümler incelenmektedir; “Kütüphane Personeli”, “Koleksiyonun Kuruluşu ve Himayesi”, “Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar”, “Kütüphaneden Yararlanma”, “Bütçe ve Muhasebe”, “Kütüphane Binaları ve Eşyaları.”

Osmanlıların modernleşme ve yenilenme sürecinde, klasik dönemin ünlü eğitim kurumu medreselerde yaşanan sürece hemen hemen benzer bir şekilde, bu dönemin kütüphanelerinde yer alan bilgi tasnifi, içerik ve kataloglama insan, zaman ve çevreyle temasını kaybetme, veya kendini yenileyerek yeni çağa ve ihtiyaçlarına uyum sağlama gibi teşebbüslerde bulunmaması (belki de bu cümleler bile alakasız duruyor) her neden olursa olsun sonuçta, insan ve zamanla temasını devam ettirememesi nedeniyle imparatorluğun son seksen yılında klasik kütüphaneler, Erünsal’ın deyimiyle, “irrelevant”/ “alakasız” hale gelmişti. Tabi ki burada başka önemli bir etken olarak insan aklının başta kendine, iyi bir yaşam sürmeye, daha sonra doğaya, çevresine ve dünyaya dönük modern bir tasnifle ve yeni, heyecan verici bilimler ve içerikleriyle karşımıza çıkan modern kütüphanelerin yenilenen ve münevverleşen Osmanlı okuyucu kitlesinde daha çok ilgi görmesini de unutmamak gerekir.

Büyük bir dikkat ve emekle araştırılan ve elde edilen verileri özenli bir analizle ve düzenli bir şekilde ortaya koyan bu çalışmanın Osmanlı kütüphanesi hakkında çalışacaklar için bir başvuru kitabı olacağında şüphe yok. Osmanlı dünyasında kitap, yazma ve okuma kültürü; okuma türleri veya düzenleri; kitaplar üzerinde düşülen notlar hâşiyeler, şerhler veya hâmişler ve anlamları; modernlik öncesi bilim ve bilgi anlayışından modern bilgi ve bilim anlayışına geçiş sürecinde kitap ve kütüphaneler; eğitim kurumları ve kütüphaneler; vakıf kütüphanelerinin, yaş, cinsiyet, dinî gelenek fark etmeksizin bilgiyi herkese engin bir şekilde sunan modern kütüphanelere dönüşememesi nedenleri; kitap okuma halkaları, kütüphaneler

ve çevresinde yetişen şair, edebiyatçı, düşünür ve bilim insanları gibi konular genç araştırmacıları bekleyen heyecan verici yeni keşiflerin yaşanabileceği bazı meselelerdir.

Osmanlıların dünyasında kütüphaneler ve kütüphanecilik üzerine son yıllarda hazırladığı başka bir kitabının önsözünde çok uzun yıllar emek verdikten sonra Erünsal, “bu çalışma oldu mu” diye kendi kendine sormuş, “evet oldu” diyememenin üzüntüsünü yaşadığını dile getirmişti. Ancak yıllardır onun elinden çıkan makale ve kitap çalışmalarını okuduktan sonra bizlerin ise “evet oldu” dediğimizi, hep yeni şeyler öğrendiğimizi, ufuk açıcı ve özgün değerlendirmelerle veya sorularla, bazen de meselelerle karşılaştığımızı, en azından kendi adıma ifade etmeliyim. İngilizce hazırladığı bu kitabının da Türkçe okuyamayan dünya için Osmanlı kütüphanelerinin tarihi konusunda, Osmanlıların deyimiyile, *efrâdını câmi, ağyârını mâni* bir eser ortaya koyduğunu belirtmeliyim.

İnsan edimi ve bilgisinde eksiklik veya hata olamayacağını söylemek mümkün değildir. Ancak pek çok olumsuz şartlarda, çok eksik verilerin bulunduğu bir alanda, büyük bir emek harcanarak ilmek ilmek işlenen abidevi bir ustalıkla ortaya çıkan bir eser veya müellifiyle karşılaştığımızda “efendim, o konuyla ilgili şu kitabı veya bu makaleyi gözden kaçırmış, onları kullanmamış” deme küçüklüğünü tercih etmek yerine onun ne yaptığını anlamaya çalışmak, bir şeyi eserin içine alıyorsa nedenini, dışta bırakıyorsa bunun sebebini görmek için gayret göstermek ve gittiği yoldan yürümek, deneyimlediklerinin hepsi olmasa da, – ki bu mümkün değildir, çünkü herkes kendi deneyimini kendine özgü zaman ve koşullarda yaşar, – en azından bir kısmını deneyimlemek ve ona göre cümleyi pişirerek kurmak, emeğe ve bilime daha uygun düşer sanırım. 1980’lerin sonlarından itibaren uzun yıllardır takip ettiğim, okuduğum ve çok yararlandığım diğer çalışmaları gibi, Erünsal’ın bu eseri ve emeğinin daha pek çok kıymetli çalışma ve araştırmaların temelini oluşturacağına şüphe yoktur.

Seyfi Kenan

Marmara Üniversitesi

Carl F. Petry,

The Mamluk Sultanate: A History,

Cambridge: Cambridge University Press, 2022, 358 p.,

ISBN: 9781108471046.

Petry, a leading scholar of the political, social, and cultural history of the Mamluk period for nearly half a century,¹ has compiled the first comprehensive volume in English on the Mamluk Sultanate, one of the most important political structures in Islamic history. *The Mamluk Sultanate: A History*, explores the Sultanate's history from its foundation to its demise at the hands of the Ottomans through a range of themes, including its political history, military establishment, administration, bureaucracy, political economy, foreign policy, and cultural legacy.

In the introduction, Petry begins with an excerpt in which Ibn Khaldūn appraises the Mamluk Sultanate in Egypt and the role they played in Islamic history. From the formation of Mamluk Studies as a distinctive branch of the field of Islamic history in the second half of the 20th century,² a large body of scholarship, especially in the past fifty years, has been produced on diverse topics with innovative approaches. Petry states that beyond providing a summary of the political history of the Mamluk Sultanate, a single volume that evaluates all these studies has yet to be written, and his aim is to revisit Ibn Khaldūn's observations on the Mamluks in the light of recent scholarship. In other words, the book attempts not only to provide a comprehensive historical narrative about the Mamluks, but also to reveal how this scholarship transformed the understanding of the history of Egypt and Syria during the Mamluk period. To this end, Petry organized his book into seven major themes: (1) a fifty-page political history in chronological

1 Carl F. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 1981); Petry, *Twilight of Majesty: The Reigns of Mamlūk Sultans Al-Ashraf Qāyrbāy and Qānshūh al-Ghawri in Egypt* (Seattle: University of Washington Press, 1993); Petry, *Protectors or Praetorians?: The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning As a Great Power* (Albany: State University of New York Press, 1994); Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt. Vol. 1: Islamic Egypt, 640-1517* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Petry, *The Criminal Underworld in a Medieval Islamic Society: Narratives from Cairo and Damascus under the Mamluks* (Chicago: Middle East Documentation Center, 2012).

2 For an extensive review of the formation of the Mamluk Studies in the West, see: Ulrich Haarmann, "Mamluk studies – a Western perspective", *Arab Journal for the Humanities*, XIII/51 (1995), pp. 328-347.

order, (2) the Mamluk military establishment, (3) the Sultanate's relations with other polities in the Islamic world, Europe, and Africa, (4) vocations in bureaucracy, judiciary and education, (5) political economy, namely, agriculture, local and interregional trade, and sources of revenue in various periods, (6) cultural legacy, literary production, and historiography, (7) the rural environment, gender relations, religious minorities, and Sufism.

The first chapter presents a synopsis of events from the foundation of the Sultanate to its demise. Rather than a mere political narrative arranged according to the reigns of sultans, Petry highlights key turning points and critical junctures. By addressing transformations in the military establishment, foreign relations, administration, economy, and cultural milieu, he turns this first chapter of the book into an introduction to the remaining chapters. When dealing with the Baybars' reign, for instance, he discusses several significant issues, such as his attempt to unite the administration of Egypt and Syria and to centralize the Sultanate's bureaucracy, the enlargement of the Mamluk military cadets, and the re-establishment of the Abbasid caliphate in Egypt. He points out how the sultans from Qalawun family, particularly al-Nāṣir Muḥammad, broke the ruling oligarchy of mamluk amīrs and formed a quasi-dynasty and discusses the advantages and drawbacks of this experience. In his treatment of the reign of Barsbay, Petry focuses on his rivalry with the Timurid ruler Shahrukh for the custody of Ḥaramayn, and his monetary reform to regain control of the Red Sea and the Mediterranean trade vis-à-vis the rise of the European currency in the market. He discusses Mehmed II's conquest of Constantinople and its repercussions in Cairo during Inal's reign and how the Ottomans, having escalated their pressure on the principalities on the northern border of the Mamluk Sultanate, then became the central focus and rival of the Mamluks. In this way, Petry facilitates the reader to navigate through the intricate and complex venture of the Mamluk Sultanate by pointing to the critical moments and transformations in its history.

Understanding the functioning of a polity ruled by "slave-soldiers" requires an examination of the Mamluk military institution. Petry turns to this topic in the second chapter and explores a wide range of issues, including the purchase of mamluks as slaves, the training curricula in the barracks, their manumission and ranks, transformations in the military training, and challenges in the recruitment of mamluks from various regions. The mamluks, who constituted the ruling oligarchy, came largely from the Kipchak steppes in the formative years, but in later periods, they were recruited from a vast region stretching from the

Balkans to India. Petry dedicates a large section to the educational curriculum of the mamluks and reveals that it encompassed advanced military training as well as a substantial education in the Arabic language and religious disciplines. Petry argues that being familiar with how Islamic law is practiced ruling the society was an essential part of the education of trainees, who were expected to play an active role in the politics of the Sultanate in the future. Once literary and religious instruction is completed, formal military training begins, focusing on horsemanship and cavalry tactics. Upon completion of their training, cadets are manumitted in a formal ceremony and assigned to the military and administrative ranks according to their qualifications. Petry introduces in detail these ranks and titles within the Mamluk military establishment -royal mamluks, khassakis, slaves of former sultans, officers of ten, forty and one hundred, descendants of mamluks (*awlād al-nās*), and halqa. Then, he turns to the amīrs appointed to senior positions such as viceroys (*nāʿibs*), atabak al-asākīr, raʾs nawba, silāhdār, amīr ākhūr, hājib, dawādār, khāzindār, ustādār, nāzīr al-mufrad, and the transformations in authority and duties associated with these offices. Along with the intense group loyalty (*khushdashiyya*) that mamluks acquired during their training, Petry tries to reveal the rationale behind the opportunism and duplicity that emerged in the competition for power among different groups and that characterized the Mamluk politics. For him, group loyalty and factional rivalry create a constant competition that promotes military and political success on the one hand and endemic fear of betrayal on the other. This milieu of competition and paranoia is the field in which Mamluk politics was shaped.

In the third chapter, Petry argues that the foreign policy of the Mamluk Sultanate was underpinned by a dedication to maintenance of the status quo, that is, the coherent territorial unity of the Syro-Egyptian region. South-eastern Anatolia and Jazira served as buffers that protected the Sultanate from foreign enemies. The Delta and Upper Egypt serve as major centers of agricultural production, which supports the military. Linking the Mediterranean and East Asian trade, the Red Sea is of importance for both interregional trade and safe access to Ḥaramayn. The underlying policy to maintain the status quo in these regions is characterized by a commitment to coexistence with other powers, reliance on diplomacy to resolve disputes and recognition of mutually defined spheres of influence and commercial interests. Petry scrutinizes how this policy implemented in the context of the Sultanate's relations with the powers in Syria, Hijaz, Anatolia, Iran, Europe and Africa. As for the Mamluk-Ottoman relations, the evolving processes may be classified

as coexistence, escalating rivalry, predicament, and inevitable confrontation. These processes stem from contrasting imperial ideologies. While the Mamluk Sultanate pledged itself to ensure order in the Syro-Egyptian region and sustenance of the ruling oligarchy's elite lifestyle, the Ottomans defined their legitimacy through conquests (*gaza*), and territorial acquisition became its overriding goal. In the Ottoman's worldview, the ideal policy was a single imperial power with wealthy resources to subdue unruly clients and integrate various groups under a cohesive authority. These contrasting perspectives promoted an inevitable conflict that ultimately led to the Ottoman conquest of the Mamluk territories.

The fourth chapter explores the bureaucratic, judicial, and scholarly positions to reveal the organisation of the bureaucracy, law, and education in the Sultanate. Petry developed a fivefold typology to these positions as bureaucracy (vizier, *nāzir al-mufrad*, *kātib al-ṣir*, *ustādār*, and *nuzzār*), civil judiciary (chiefjudge, judge, deputy judge, *muḥtasib*, notary, *muftī dār al-adl*), scholarship (*mudarris* and *mu'īd*), custodians of religion (*khaṭīb*, *imām*, *muqri'* and *muhaddith*), and Sufi mystics. The biographical dictionaries of the period narrate the education and career of the holders of these positions - i.e., notables (*a'yān*) or learned (*'ulamā'*) - and credit them with expertise, status, and authority. Through analysing these narratives, Petry defines these positions, traces changes in their authority and status over time, and provides representative examples from the careers of position-holders. Although he discusses their instruction to some extent, topics related to scholarly practices and written products are mostly dealt with in the sixth chapter.

Among the most extensive chapters in the book, "The Political Economy: Contexts of Innovation" addresses topics such as agriculture, husbandry, fiscal administration, taxation, domestic economy, interregional trade, waqfs, and other revenue sources of the Sultanate. Petry suggests that the Mamluk regime effectively regulated and excised agriculture and commerce during its formative years, but in later periods, declines in local workforces due to the constant plagues, land degradation, privatization of state land into personal domains of senior amīrs, and the increasing influence of other regional powers in trade required the Mamluk regime to find ways to generate new sources of revenue. For example, the increasing alienation of agrarian real estate from state ownership through conversions to waqf, especially during the Circassian period, impelled the Mamluk administration to expropriate the surpluses generated by waqfs without substantial intervention in designated charities.

The sixth chapter of the book (Cultural Legacy: Patronage, Audience, Genres, Historiography) focuses on the written cultural legacy of the Sultanate. During the Mamluk rule over Egypt and Syria, scholars and bureaucrats compiled legal compendia, commentaries, political treatises, literary anthologies, chronicles, urban topographies, and manuals of diplomatic. These written products are unequalled for their quantity and diversity in Islamic history as a whole. Petry investigates the motivations behind the patronage of these works by the Mamluks and other social groups, literary genres, and their growing audiences, and especially the development of historiography. He argues that the salient feature of Mamluk historiography is its sensibility and interest to the ordinary world of the present. While the historians mostly followed the previously developed annalistic framework for introducing events and biographies, they distinguished from it with their focus on contemporary experience.

The final chapter discusses new research themes and methodological approaches that have emerged in the field of Mamluk studies in recent decades, including studies on the rural environment, gendered issues, Sufi practices, and the status of Christian and Jewish minorities. As for the latter, despite the general impression towards the shift of Christian and Jewish communities from majority to minority during the Mamluk period and narratives related to the destruction of churches and the discontent with the employment of Coptic clerks in bureaucracy, Petry suggests that there is no statistical evidence that indicates a demographic decline in these religious communities or elimination of Copts from the Mamluk bureaucracy. While discussing the growing influence of Sufism during the Mamluk period, he argues that this development was not against the legalism of ulama or the result of the traumatic effects of the Crusades or the Mongol invasions. Instead, the burgeoning interest in Sufism stems from its contribution to spiritual renewal, cultural enrichment and social equity.

All in all, *The Mamluk Sultanate* offers an insightful and enjoyable read with its multi-layered but cohesive outline as well as maps, photos, poems, and excerpts from the sources interspersed elegantly among its pages. For Petry, the Mamluk elite, throughout the two-and-a-half century period, endured in an environment of rapid change and a world of rising turbulence that threatened stability with its significant capacity to adapt to the new political, economic, social and cultural conditions. The book attempts to examine this phenomenon of endurance from several perspectives through its chapters. Due to this emphasis on adaptation and innovation, the author particularly focuses on the developments of the ninth/

fifteenth century, and the formative periods of the Sultanate are relatively less discussed. However, Petry's comprehensive book is a long-awaited and much-needed introduction to the history of the Mamluk Sultanate and an excellent synthesis of the ever-expanding scholarship in Mamluk studies.

Muhammet Enes Midilli

İstanbul Üniversitesi